

ZROZENÍ SVASTIKY

V období paleolitu nebyla svastika vydělena z rombo-meandrové mřížky. Jakoby splývala s okolím zaplněným i jinými obrazy a svým osobitým způsobem strukturovala prostor okolo sebe. Ale kde a proč se stala samostatným symbolem?

Původ svastiky je často spojován s Indoevropany. Pro badatele se dokonce stala důležitým indikátorem přesunů indoevropského obyvatelstva (1). V období neolitu byly symboly, oddělené ze svastiko-meandrových obrub a mřížek, již běžně používány (ve východní Evropě např. kultury potiská a tripolská). Historik Alexander von Fricken jednou o svastice řekl: „V časech vzdáleného dávnověku, kdy praotcové indoevropského plemene žili ještě pospolu, měl už u nich tento znak posvátný smysl.“ Stejný význam měla svastika i u starých indických společenstev v jejich rané fázi, hlavně v severní části indického subkontinentu (Shanti-Nagar), který byl nejprve částečně a posléze zcela obsazený Áryji. (2). Tento symbol byl postupně rozšiřován podle toho, jak Indoevropané opouštěli svou společnou vlast a odcházeli na jih, východ a na západ. Všechny indoevropské národy pokračovaly v používání a zobrazování tohoto znaku, neboť pro ně představoval ještě dlouho po jejich rozchodu (3) základní náboženské ideje.

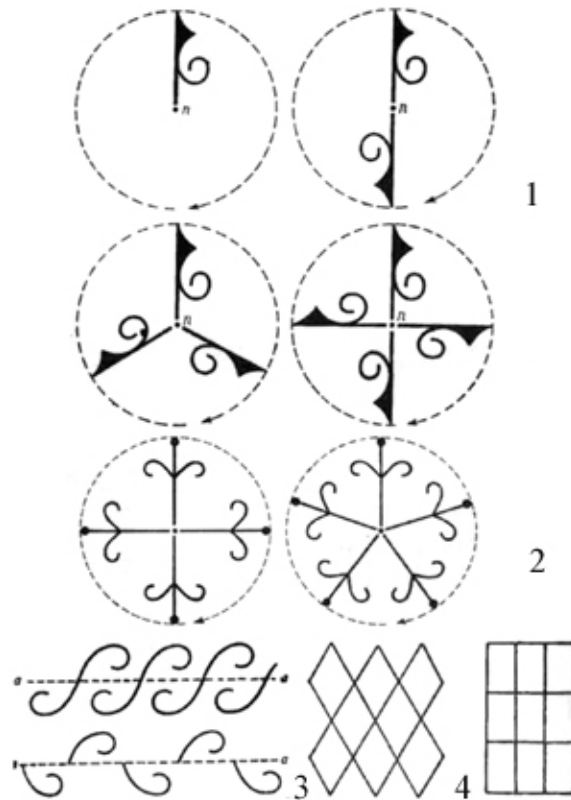
Společná pravlast Indoevropanů neboli Airyana Vaedža... Otázka přesného umístění pravlasti Áryů je dnes předmětem mnoha diskusí. Jsou zde snahy ji řešit z archeologických, antropologických, lingvistických a nakonec i z geologických a paleogeografických pozic. Rozchod indoevropské společnosti je nejčastěji umísťován zhruba okolo let 2000 před n.l. a postup na jih zhruba od 1500 před n.l. (4). Dostatečně podrobně je rekonstruována mapa migrace Indoevropanů na území dnešního Íránu z Povolží a Předkavkazska a pak migrace ze severozápadu do Střední Asie a dále pak do dnešního Afghanistanu a Indie. Avšak stále není jisté, že Povolží, Kavkaz, severní pobřeží Černého moře nebo jižní Ural, kde se všude nacházejí archeologické památky indoevropské kultury, byly jejich prvotní vlastí popsanou ve Védách nebo v Avestě. Airyana Vaedža oplývá však celou řadou znaků svědčících o jejím správném umístění v daleko severnějších zeměpisných šířkách Eurasie.

Již více než století nemohou moderní vědci zcela potvrdit a už vůbec ne vyvrátit argumenty předložené indickým bráhmánem a v Evropě vystudovaným historikem Bálem Gangádharem Tilakem (1856–1920), který předložil přesvědčivé argumenty k tomu, že prastará písemná památka áryjovské kultury, posvátné Vědy, nebyly vytvořeny v době 2400 let před n.l. (jak se obecně tvrdí), nýbrž v období okolo 4500 před n.l. To by samozřejmě oddalovalo rozpad indoevropské společnosti z let 1500 – 2000 před n.l. na mnohem starší období. Tilakovy argumenty jsou založeny na filologicko-astronomické analýze textu Véd a komentářů k nim. Závěry nejsou složité: obraz oblohy, který reprodukuje Vědy, mohl být vtisknut pouze lidem obývajícím polární oblast zemského povrchu (5).

V paleogeografii, též v rozbořech toponym a hydronym, jsou shromážděna i další fakta, která ukazují na to, že se teritoria odpovídající popisům Airyana Vaedža nacházela na evropském severu, včetně území za polárním kruhem a severní Sibiře (6). Právě zde se patrně zformoval světový názor Áryů a jak ukazují starobylé písemné památky shromážděné jejich potomky v Íránu a Indii, tento světový názor byl těsně spjat s pozorováním arktického nebe. Pohyb Slunce a hvězd okolo polární osy měl mimořádný vliv na mytologii obyvatel této oblasti (5) (7).

Vycházíme-li z teorie souměrnosti prominentního sovětského specialisty na ornamenty S. V. Ivanova, můžeme logicky předpokládat, že role monopolárních symbolů s osovou symetrií,

do jejichž kategorie patří i svastika, mohla být dominantní tam, kde to nejvíce umožňovaly přírodní podmínky, tedy co nejbližší k severnímu pólu. V dávných dobách totiž symbolika neměla jen dekorativní charakter, ale vždy především obsahovala konkrétní znalosti, které byly životně důležité pro tamní lidi. Otáčivé pohyby Slunce, Měsíce a hvězd, které se v jednu chvíli přibližovaly a jindy zase vzdalovaly od jakoby vyčleněné nebeské osy, si později našly přirozené vyjádření ve vzniku dvou hlavních typů svastiky. Ale hlavně: v době obývání arktické pravlasti se nadobro ustálilo oddělené, samostatné zobrazování svastiky, zrovna tak i jiných symbolů stejné kategorie; což odráželo různé aspekty pobytu pod „střechou“ světa.

základní dělení ornamentů podle Ivanovovy teorie souměrnosti: 1 – verze s osovou (polární) symetrií, 2 – plošná symetrie, 3 – bordurární symetrie, 4 – mřížková symetrie

S. V. Ivanov popisuje, jak z původně nejjednodušších motivů se postupně stávají složitější obrazce, což odráží rozvoj kultury daného národa. Ornamentální obrazce posléze často přecházely z jedné kategorie souměrnosti do druhé. Vlivem historických událostí v životě příslušného národa nebo vlivem cyklických přírodních jevů mohlo dojít i k vydělení části ornamentu. Ivanov píše: „...základní část ornamentální mřížky, tj. její očko, mohla být od určitého okamžiku chápána jako oddělený, samostatný vzorek a z mřížky vydělena,“ a dokládá to příklady z ornamentalistiky sibiřských národů (8). Tímto procesem patrně prošel i původní, svrchně paleolitický svastiko-meandrový ornament, a to v době pobytu části lidstva za polárním kruhem. Svastika vyskytující se v systému ornamentální sítě (např. mezinské kultury) se postupně oddělila jako samostatný symbol pohybu Slunce a hvězd.

1- náramky z mamutí kosti a na nich vyrytý rombo-meandrový ornament z 23.-17. tisíciletí před n.l. Je zde dobře vidět očko síťky, které bylo později, i s blízkým okolím, vyděleno ze systému ornamentu.

Budeme-li vycházet z daných geochronologií, je možno usoudit, že pobyt lidí za polárním kruhem byl možný především z perspektivy opakujících se globálních oteplení. Určitá fáze jednoho z takových oteplení doznívala v tomto regionu přibližně i v letech 11500 – 8000 před n.l. Zrovna tehdy, v raném mezolitu, se předkové Árijů „z ničeho nic“ přesídlili z jižněji položených oblastí až za polární kruh a oddělili se od ostatního lidstva na několik tisíc let. Během této doby (9) mohl být formován protovědomecký světonázor, praindoevropský jazyk i počátky písemnosti, jak dokazoval Herman Wirth.

Zabývejme se tedy otázkou, čím mohl být způsoben přesun za polární kruh. Vždyť právě v uvedené době se kontinentální podmínky staly neobyčejně příznivými. Přibližně před 14000 – 13500 lety začalo na Zemi globální oteplení (10),...ledovce ustupovaly, panenské lesy, jezera a louky kypěly životem. K přežití už nebylo potřeba koordinovaného úsilí velkého kolektivu, jako ve svrchním paleolitu, na vrcholu zalednění. Malé skupiny lidí se bez zvláštního vypětí mohly uživit potulným lovem, rybolovem a sběrem (10). Je zákonité, že na toto období připadá i zjevné snížení počtu nálezů pracovních nástrojů a předmětů pravěkého

umění. Tento jev se často vyskytuje i v současné době: „nesnesitelná lehkost bytí“ podlamuje a krade tvůrčí invenci, krátí dobu, kdy přiměřené nesnáze člověka zocelují a kdy tedy člověk posiluje svou koncentraci a soustředění, kdy je nucen optimalizovat svůj *modus vivendi*.

Nejdříve je tedy nutno vzít v úvahu, že z dávných časů proniklo do biologických rytmů a duchovních praktik lidstva vědomé sebeomezování se tj. např. modifikace dýchání, půst, zdržení se pohlavního života, určité rituály potřebné ke spojení s bohy, meditace atd. Animalistickou „obdobou“ takové askeze se jeví např. regulace vlastních životních funkcí u zvířat: zvracení, odmítání potravy, hospodárné přemísťování, hledání léčivých rostlin a v době indispozice živení se pouze jimi, atd. Nechceme však na mezolitické lidi nahlížet z hlediska jejich biologických potřeb, neboť jejich duchovní život byl velmi bohatý. Je ovšem velmi pravděpodobné, že rychlá změna ekosystému vyvolala krizi předchozího světového názoru a z něho vyplývajících religiozit, rituálů, magických praktik a duševních stavů, které udržovaly staré tradice.

Nejkonzervativnější představitelé tehdejší lidské společnosti museli krizi vidět především jako degradaci. A tak lidé, kteří si rychle zvykli na lehkoživné bytí, vyhlíželi jako odpadlíci od pilířů víry.

Zastánci dávných tradic si nemohli nevšimnout, že nastala v podstatě nová situace. Hodnota tradic byla však pro ně příliš vysoká, než aby jí prostě vyměnili za bezsystémovou vegetaci v podmínkách materiálního bohatství. Patrně se stalo, že část z nich se obávala něčeho, co bylo v pozdějších epochách podobné náboženskému pocitu *opuštění Boha*.

Rozdíl ve způsobu života nevyhnutelně vedl k rozchodu a posléze ke konfrontaci. Proto není divu, že některé skupiny lidí snažící se vést více duchovní život, mohly, postupně opouštěje své přízemní soukmenovce a vydávaje se za ustupujícím ledovcem, dosáhnout severního okraje euroasijského kontinentu a usadit se tam. Toto přesídlení, na rozdíl od spontánního rozptýlení těch, kteří zůstali, se patrně uskutečnilo ve velkých skupinách lidí, pod vedením takových vůdců, kteří neměli jen vojenskou, ale i duchovní autoritu.

Ti, kteří odešli na sever, se tam setkali s minimálně dvěma výjimečnými fenomény: blízkostí oceánu a mystériem hvězdného nebe. Tyto dva přírodní faktory měly vliv nejen na formování náboženského cítění proto-Árjů, na jejich sociální psychologii, ale pomáhaly stimulovat i jejich intelektuální rozvoj a odkrývat vesmírné zákonitosti. Vzpomínka na život v polární pravlasti se mimo Vědy a Avestu dochovala i ve starořeckém mýtu o Titánech obývajících blažené břehy. Pochází odsud i zpráva pravoslavných kronikářů o „příchodu“ Adama naproti ztracenému Ráji a jeho společné hrdinské askezi s Evou.

Migrace části mezolitických lovců do polární oblasti neznamena, že se jednalo o jediné centrum, ve kterém pulsoval život a připravovaly se proměny, které se jasně projeví v neolitu jako zemědělská a výrobně-technická „revoluce“. Jen stěží lze s Árji žijícími na severu spojovat vznik zemědělství, poněvadž klimatické podmínky v Airyana Vaedža nebyly tak příznivé jako v jižních oblastech. V určitém stadiu ale nelze vyloučit sdílení zkušeností mezi představiteli různých protocivilizací. Nicméně je jednoznačné, že pochopit cyklickou souvislost mezi nebeskými jevy, střídáním ročních období a jinými přírodními procesy bylo nejprůhodnější na území přirozené observatoře lidstva, v Arktidě. Právě tam, spíše než kdekoli jinde, mohlo dojít k výraznému pokroku v astronomických znalostech. Souběžně se samozřejmě rozvíjela matematika, zejména geometrie. Kalendářně-hospodářský rok měl tak

obdivuhodně názornou kompaktnost, která se upevnila v mýtech tvořících kostru posvátných Véd.

Od jarní rovnodennosti, kdy Slunce jen tak tak vykukovalo zpoza arktického horizontu, začalo neochvějně stoupat stále výše a výše, dokud nedošlo k letnímu slunovratu. O tom celkem jednoznačně hovoří i Rigvéda: „Slunce vypráhlo svůj vůz uprostřed nebe“ (5). Nebeská hvězda kroužila několik dní jakoby okolo neviditelné osy, přičemž začala pozvolna klesat k obzoru. Zároveň se zvětšoval poloměr spirál, až se Slunce po podzimní rovnodennosti nadobro skrylo za okrajem Země. Po dobu téměř 100-denní polární noci se v Airyana Vaedža rozhostila absolutní tma.

Ze strachu, že Slunce zmizí navždy, a z nadšení po jeho prvním opětovném návratu se posiloval kult, kde objektem uctívání není už ani tak plození, ale spíše světlonosný počátek zachraňující lidský rod před zimou a tmou. Solární kult se v jeho dávné podobě odráží v mýtu o Indrovi, který porazil draka Vritru. Ze stejného základu vycházejí i představy o 10ti avatárech spojené s 10ti světlejšími měsíci v Arktidě. Horizontální rotování hvězdné sféry je specifickým rysem Pólu a bylo v Rigvédě vyjádřeno skrze symboly osy a koles. Tak se o Indrovi říká, že on „sám svou silou drží nebe a zemi, jako jsou dvě kola povozu držena vlastní osou“. Podobně je v tomto hymnu řečeno, že Indra pootáčí varamsi („prostorem“, „prozářeným prostranstvím“, „hvězdami“) „jako koly povozu“ (5).

Geologické údaje dovolují připustit, že sídla Indoevropanů se mohla k severnímu pólu přibližovat mnohem více než připouští současná pobřežní linie. Později se totiž úroveň oceánu zvedla a nad hladinou zůstala už jen souostroví Nová země, Špicberky a Severní země.

A konečně, v severních zeměpisných šířkách byly jasně identifikovány čtyři podstatné mezníky sluneční dráhy: dva slunovraty a dvě rovnodennosti, odpovídající čtyřem světovým stranám a čtyřem ročním obdobím, které je možné chápat i jako čtyři období den-noc v celosvětovém měřítku. Dráha Slunce mezi podstatnými body nebeského panoramatu odpovídala otáčení totožných prvků svastiky okolo neměnného bodu – Pólu. Jarně-letní Slunce odpovídalo dostředivé svastice, která své otáčky jakoby svinovala okolo pólu, a letně-podzimní Slunce odpovídalo odstředivé svastice, která se rozvíjela do vnější periferie a své otáčky jakoby rozbalovala.

Dramatická pouť Slunce z trýznivé tmy na periferii až k bodu letního slunovratu, je zakódována také v symbolice labyrintu. Věhlasné labyrinty umístěné při arktické oblasti přináležejí k starodávnému solárnímu kultu, kdy na tomto území pobývali naši předkové. Svastika a labyrint odrážejí různé aspekty jednoho a toho samého pohledu na dráhu Slunce a hvězd okolo „zvláštního bodu“ souměrnosti nebeské sféry, okolo Polárky.

Po zhoršení životních podmínek v circumpolární zóně (přibližně mezi lety 8000 – 5500 před n.l.) začal postupný odchod značné části Ářjů na jih a jihovýchod (5). V otázce jejich další migrace se obvykle vyskytují dva extrémy. Jedni badatelé se snaží ignorovat a marginalizovat důkazy vypovídající o arktické pravlasti, přičemž ji posunují jižněji. Druzí zase neberou v úvahu mnohovrstevnatost, dlouhodobost a různorodost procesu přizpůsobování přichozích Ářjů při osídlování Eurasie. Pohyb indoevropských kmenů se v určitém období mohl odehrávat nejen ze severu na jih, ale i v opačném směru. Kulturní vliv není bezpodmínečně spojen s masovým přesídlením, ale mohl se uskutečňovat skrze emisary, přičemž Indoevropané dobrovolně vystupovali jako strana vyučující a mohli i sami něco přejmout od cizích národů.

Takto mohl být ovlivňován i vznik zemědělských civilizací Anatólie a Mezopotámie v 7. až 5. tisíciletí před n.l. U nich se totiž objevilo oddělené zobrazení svastiky na otiscích hliněných nádob. Z posledních nálezů zjevně vyplývá pokračování tendence započaté ve vrchním paleolitu (otisky a pečeti ze IV. vrstvy v Çatal Hüyük z období 6000-5800 let před n.l.) (11) (12). Podle názoru B. Brentjese nanášeli tyto otisky jakožto rodinné a rodové znaky.

Dalším typem zobrazení svastik jsou kruhové kompozice skládající se ze sošek lidí a zvířat na keramice ze Samarry v severovýchodní Mezopotámii a z Hacilaru v jihozápadní Anatólii (11).

Uprostřed samarrského kalichu z 6. tisíciletí před n.l. je zobrazeno šest „tanečnic“ s rozevlátými vlasy obklopených šesti škorpióny pohybujícími se stejným směrem (11).

Na samarrské misce z přibližně 5. tisíciletí před n.l. je dostředivá pravoúhlá svastika obklíčená dvěma kruhy z ryb a dlouhoocasých ptáků (13).

Ale jsou i další památky. Nejstarší okrouhlé přeslice, ozdobené ornamentem spirálové svastiky, se objevily v Chassuně (severní Mezopotámie) a jejich stáří se datuje na 6. tisíciletí před n.l. (11). V Rigvédě je předení spojeno se stvořením vesmíru a aktem početí člověka (1). Pokud se svastika objevila na vřetenech, označovala nejen očividně osový pohyb vřetena v přeslici, ale ukazovala i na jeho vyšší praobraz-pohyb oblohy okolo Osy světa. Technika předení, stejně tak jako doprovodný pohyb okolo osy, zůstávaly po celá tisíciletí stále stejné, přičemž okrouhlé přeslice jsou roztroušeny po celé zeměkouli. Když H. Schliemann prohledával trójský Hissarlik (nálezy z doby bronzové), našel desítky částí přeslic s neměnným znakem svastiky.

Památky neolitických kultur Malé Asie a Mezopotámie jsou podrobně analyzovány v zahraniční literatuře, věnované svastikové symbolice, proto je zajímavé podívat se i na zemědělské civilizace neolitu, objevené na území Ruska a bývalého SSSR; ve světě jsou totiž méně známé.

Patrně nejstarší civilizací východní Evropy, v rámci které došlo k vydělení svastiky z ornamentální mřížky a jejímu používání jako samostatného osobitého znaku, je neolitická kultura Tripolje-Cucuteni. Počátky této kultury sahají až k národům lineární keramiky. V neolitu bylo téměř pravidlem, že se střed kruhového sídla nezastavoval domy (14). „Prázdné“ prostranství tady mělo zjevně posvátný charakter. Patrně tam stál oltář, který posvěcoval městský život. Byl podobný obětištím nacházejícím se v chrámových domech Tripolců (14) (15). Obětiště bylo posvátným centrem mnohých obydlí a i ono bylo orientované do světových stran (jednalo se o tvar rovnostranného kříže). Celá tripolská města byla kruhově uspořádána a přesně na poloměrech byly „prořizlé“ ulice. Obyvatelé chodili nejen po poloměrech, ale i po obvodech a skutečně tak kroužili okolo centra. Středisko nabývalo podoby monopolárního symbolu s centrem a toto centrum bylo po duchovní stránce vyloučeno z koloběhu hmotné existence. Centrem zároveň procházela neviditelná osa, která společenství lidí spojovala s nebeskými silami. Principy čtyřstranné orientace a „otáčení“ okolo centrální osy byly sakrálními archetypy a zároveň přímými spojeními s arktickým obdobím árvjovského lidstva. Symbol svastiky sjednocuje oba tyto principy.

Roman Bagdasarov, ruský etnograf a religionista

Kapitolu **Рождение свастики (полярная гипотеза)** z ruského originálu z knihy **Свастика, поsvátný symbol**, Moskva, 2001, přeložil **Hlutwig**. Článek vyšel v únoru 2012 jako tištěná příloha časopisu Slavonie.

zdroj: <http://bagdasarovr.narod.ru/swastika.htm#rozhdenie>

Poznámky:

- (1) S. V. Žarnikovová, Archaické motivy severoruské ornamentiky- k otázce o možných praslovansko-indoíránských paralelách, 1988
- (2) Američtí etnografové Stanley a Ruth Freedovi dlouhá léta žili v zapadlých severoindických vesničkách a ve svých dílech popsali, jak se tam svastika dodnes používá v každodenních rituálech, zejména v těch, které jsou důležité pro počátek nějaké životní etapy, např. při svatbě nebo narození dítěte.
- (3) A. von Fricken, Římské katakomby a památky prvopočátečního křesťanského umění, 1877
- (4) E. A. Grantovskij, Írán a Íránci do vlády Achaimenovců, 1998
- (5) B. G. Tilak, Arktická vlast ve Védách, ruské vydání 2001
- (6) A. A. Seibutis, Problém etnogeneze Baltů a Slovanů ve světle paleogeografie, 1980 nebo Migrace člověka pozdní doby ledové jako odraz změn životních podmínek, 1982
- (7) Herman Wirth, Die Heilige Urschrift der Menschheit, 1936
- (8) S. V. Ivanov, Ornamenty národů Sibiře jako zdroj pro historii, 1963
- (9) Autor zde použil ruský výraz *епок*, což může znamenat i vyhnanství, dobu trestu, basu, kriminál, pozn. překl.
- (10) P. M. Doluchanov, Geografie doby kamenné, 1978 nebo I. V. Dubov, Nové zdroje pro historii dávné Rusi, 1990
- (11) Burchard Brentjes, Od Shanidaru po Akkad, 1976
- (12) časopis Archeologie SSSR, Slované a jejich sousedé od konce 1. tisíciletí před n.l. do poloviny 1. tisíciletí n.l., 1993
- (13) Freed R. S. & S. A., Origin of the Swastika, Natural History, 1980
- (14) Eneolit SSSR, časopis Archeologie SSSR, 1982
- (15) A. Opolovnikov a G. Ostrovkij, Dřevěná Rus: obrazy dřevěného stavitelství, 1981